

Tomasz Żelezik

ORCID: 0000-0003-0537-5023

Uniwersytet Wrocławski

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.42.8>

Zeznania świadka na piśmie w świetle zasady bezpośredniości i zasady swobodnej oceny dowodów w postępowaniu cywilnym

JEL Classification: K4

Słowa kluczowe: zeznania świadka na piśmie, zasada bezpośredniości, zasada swobodnej oceny dowodów

Keywords: written witness testimony, principle of immediacy, principle of free appraisal of evidence

Abstrakt: W artykule przedstawiono możliwość złożenia zeznania przez świadka na piśmie, która została poszerzona nowelizacją kodeksu postępowania cywilnego z 2019 roku. Możliwość ta konfrontowana jest z zasadą bezpośredniości i zasadą swobodnej oceny dowodów, rządzącymi postępowaniem cywilnym. Ten sposób składania zeznań znacząco różni się od tradycyjnej ustnej formy zeznań, gdyż sąd nie wchodzi w bezpośrednią interakcję ze świadkiem, co powoduje, że inne są ilość i rodzaj informacji uzyskanych w procesie. W artykule został poddany analizie charakter oceny dowodów przez sąd wynikający z odmiennej formy zeznań świadków. Zaproponowane zostały również przesłanki dopuszczalności wykorzystania przez sąd pisemnej formy zeznań świadka tak, aby nie naruszać zasad postępowania cywilnego i praw stron.

Written witness testimony in light of the principle of immediacy and the principle of free appraisal of evidence in civil proceedings

Abstract: The article presents the possibility of submitting written witness statements that was extended by the amendment to the Polish Code of Civil Procedure in 2019. This possibility is confronted with the principle of immediacy and principle of free appraisal of evidence which govern civil proceedings. This type of testimony differs significantly from the traditional oral form testimony in that the court does not interact directly with the witness, leading to differences in the amount and type of information obtained in the process. The article analyzes the nature of the appraisal of evidence resulting from a different form of witness testimony. Premises for the admissibility of the use by the court of the written form of witness's statement by the court in order not to violate the principles of civil procedure and the rights of the parties are then proposed.

Wprowadzenie

W ramach obszernej nowelizacji procedury cywilnej¹, która weszła w życie dnia 7 listopada 2019 roku, do kodeksu postępowania cywilnego² (dalej: k.p.c.) wprowadzono uregulowaną w art. 271¹ instytucję składania przez świadka zeznań na piśmie. Nie jest ona w istocie czymś zupełnie nowym w polskiej procedurze cywilnej, bowiem już w 2008 roku, w konsekwencji implementacji do prawa polskiego wymogów wynikających z rozporządzenia (WE) nr 861/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 roku ustanawiającego europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń³, do k.p.c. został wprowadzony art. 505²⁵ § 1 k.p.c. dopuszczający, o ile sąd tak postanowi, składanie przez świadka zeznań na piśmie w europejskim postępowaniu w sprawach drobnych roszczeń. Co więcej, dotychczas pisemne zeznania możliwe były również w przypadku składania zeznań przez świadków niemych i głuchych na podstawie art. 271 § 2 k.p.c.

Wprowadzenie art. 271¹ k.p.c. rozszerzyło możliwość stosowania pisemnej formy zeznań świadków zarówno w procesie, jak i w postępowaniu nieprocesowym⁴, zaś art. 525²⁵ § 1 k.p.c. został uchylony. Przepis art. 271¹ k.p.c. nie zawiera jednak żadnych szczegółowych zasad stosowania tej instytucji, w szczególności nie określa trybu odbierania takich zeznań od świadków oraz stawianych im wymogów. Zostało to pozostawione do wypracowania praktyce z uwagi na to, że po kilku latach stosowania tej instytucji miały wykształcić się wymogi uznania zeznań złożonych na piśmie za wartościowy dowód⁵. W myśl uzasadnienia do projektu ustawy nowelizującej kodeks postępowania cywilnego z 2019 roku ideą stojącą za rozszerzeniem instytucji zeznań świadka na piśmie na całe postępowanie cywilne jest możliwość znacznego przyspieszenia w ten sposób wydania rozstrzygnięcia w sprawie oraz oszczędzenia stronom kosztów, a sądowni — pracy⁶.

W początkowym okresie obowiązywania tego przepisu sądy podchodziły z pewną rezerwą do tej nowej możliwości przeprowadzenia dowodu z zeznań świadka, faktycznie traktując ten nowy instrument jako komplementarny w sto-

¹ Ustawa z dnia 4 lipca 2019 roku o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 r. poz. 1469).

² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805).

³ Art. 9 ust. 1 rozporządzenia (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady nr 861/2007 z 11 lipca 2007 roku ustanawiającego europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń (Dz.Urz. UE L 199 s. 1 ze zm.).

⁴ K. Flaga-Gieruszyńska, *Osobowe środki dowodowe w zmianie Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembruski, Warszawa 2021, s. 245–246.

⁵ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, s. 59; <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/166CCC44490F3965C1258384003CD40A/%24File/3137-uzas.pdf> (dostęp: 09.04.2022).

⁶ *Ibidem*.

sunku do dotychczasowego modelu słuchania świadka bezpośrednio przez sąd orzekający, względnie przez sąd wezwany w ramach pomocy prawnej. Sytuacja zmieniła się w sposób istotny w związku z wystąpieniem w 2020 roku zagrożenia epidemicznego spowodowanego koronawirusem SARS-CoV-2 oraz związanymi z tym praktycznymi utrudnieniami i ograniczeniami w funkcjonowaniu sądów. Podejmując działania zmierzające do kontynuowania działalności orzeczniczej w warunkach zagrożenia epidemicznego, mając na uwadze ograniczenie bezpośrednich kontaktów stron postępowań, pełnomocników, świadków i pracowników sądów, w warunkach niedostatecznej informatyzacji, sądy coraz częściej zaczynały korzystać z możliwości przeprowadzenia dowodu z zeznań świadka w formie zeznań na piśmie w trybie nowo wprowadzonego przepisu art. 271¹ k.p.c.

Co istotne, instytucja składania przez świadka zeznań na piśmie była po raz pierwszy stosowana na tak szeroką skalę. Pomimo wcześniejszego istnienia regulacji art. 505²⁵ § 1 k.p.c. brak było wykształconych praktyk i doświadczeń związanych ze stosowaniem wskazanego instrumentu. Przepis ten dotyczył jedynie europejskiego postępowania w sprawie drobnych roszczeń i w praktyce nie był często stosowany, lecz traktowany jako niezbyt istotny wyjątek⁷. Stąd też regulacja ta nie doprowadziła do wykształcenia praktyk sądowych związanych z odbieraniem od świadków zeznań na piśmie. Podobne uwagi należy odnieść również do składania zeznań na piśmie przez osoby nieme i głuche na podstawie art. 271 § 2 k.p.c., która to metoda też nie znalazła szerokiego zastosowania. Z tych też względów omawiana problematyka jest zagadnieniem stosunkowo nowym w praktyce wymiaru sprawiedliwości i wobec braku regulacji prawnych wymaga szerszego omówienia. W odniesieniu do zeznań świadka składanych na piśmie największe kontrowersje wywołuje sposób realizacji zasady bezpośredniości w postępowaniu, w którym stosowana jest ta instytucja, a także sposób przeprowadzenia oceny dowodu, który nie powstał w całości pod kontrolą sądu. Ze względu na lakoniczność art. 271¹ k.p.c. nie jest również przesądzone, wypełnieniem jakich przesłanek uwarunkowane jest pisemne przeprowadzenie dowodu z zeznań świadków.

1. Zeznania świadka na piśmie a zasada bezpośredniości postępowania cywilnego

Podstawowymi zasadami rządzącymi procesem w postępowaniu cywilnym są zasada bezpośredniości i zasada ustności postępowania. Wspomniana zasada bezpośredniości nie została wprost wyrażona w przepisach k.p.c., lecz wynika z całości kształtu uregulowań tej ustawy⁸ i dotyczy reguł zapoznania się sądu z materiałem

⁷ M. Dziurda, *Dowód z zeznań świadka na piśmie*, „Palestra” 2019, nr 11–12, s. 103.

⁸ J. Misztal-Konecka, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019, s. 184.

procesowym⁹. Przesądza ona o tym, że sąd orzekający powinien zapoznać się z żądaniami i twierdzeniami uczestników postępowania oraz z dowodami w taki sposób, aby pomiędzy sądem a faktami znajdowało się jak najmniej ogniw pośrednich¹⁰, zaś sędzia orzekający w sprawie powinien osobiście prowadzić postępowanie, w tym przede wszystkim przeprowadzić dowody¹¹. Zasada ta ułatwia sądowi, dzięki wrażeniom uzyskanym w toku postępowania dowodowego, ocenę wiarygodności i mocy dowodów¹². Istotnym elementem składającym się na realizację zasady bezpośredniości, wynikającym z art. 235 § 1 k.p.c., jest regulacja, że postępowanie dowodowe co do zasady ma odbywać się przed sądem orzekającym. *Ratio legis* art. 235 § 1 k.p.c. jest to, że

wyłącznie bezpośredni kontakt sądu orzekającego z podmiotami biorącymi udział w postępowaniu oraz rzeczowymi środkami dowodowymi zapewnia temu sądowi możliwość poczynienia odpowiednich spostrzeżeń, istotnych dla oceny wiarygodności i mocy dowodów. W tym sensie art. 235 § 1 k.p.c. uwiarygadnia swobodną ocenę dowodów, określoną w art. 233 § 1 k.p.c. Relacja ta jest ważna, gdyż ocena wiarygodności i mocy dowodów, wprawdzie odbywa się na podstawie wszechstronnego rozważania materiału dowodowego, jednak sąd dokonuje jej według własnego przekonania. W rezultacie swoboda ta musi zostać obwarowana gwarancjami wynikającymi z zachowania bezpośredniego kontaktu sądu ze źródłami dowodowymi (szczególnie osobowymi)¹³.

Co więcej, istotnym wyrazem zasady bezpośredniości jest wynikający z treści art. 323 k.p.c. obowiązek wydania wyroku tylko przez sąd w składzie, przed którym odbyła się rozprawa poprzedzająca bezpośrednio wydanie wyroku.

Należy przy tym wskazać, że zasada bezpośredniości nie ma charakteru bezwzględnego, ponieważ zarówno w kodeksie postępowania cywilnego, jak i w doktrynie przewidziane są od niej wyjątki. Jako jeden z przykładów odstępstwa od tej zasady można podać przepis art. 235 § 1 zd. 2 k.p.c., na mocy którego sąd może zlecić przeprowadzenie określonego dowodu, w tym dowodu z zeznań świadka, wyznaczonemu sędziemu lub sądowi wezwanemu.

Z zasadą bezpośredniości wprost powiązana jest zasada ustności, sformułowana w art. 210 § 1 k.p.c., który wskazuje na formę, w jakiej powinny być dokonywane czynności procesowe w postępowaniu cywilnym. Do najpełniejszej realizacji tej zasady dochodzi na rozprawie, gdyż polega ona na ustnym przedstawieniu żądań, wniosków i twierdzeń poszczególnych uczestników postępowania oraz na ustnym wzajemnym ustosunkowaniu się uczestników do zgłoszonych żądań,

⁹ K. Flaga-Gieruszyńska, [w:] K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 527.

¹⁰ M. Krakowiak, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1A. *Komentarz. Art. 1–424*¹², red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2020, s. 822.

¹¹ K. Ziemianin, *Pisemne zeznania świadka*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. M. Białecki *et al.*, Warszawa 2021, s. 442.

¹² M. Krakowiak, *op. cit.*; J. Misztal-Konecka, *op. cit.*

¹³ Wyrok SA w Łodzi z dnia 5 maja 2017 roku, sygn. I ACa 1427/16, Legalis; J. Misztal-Konecka, *op. cit.*

wniosków i twierdzeń oraz przeprowadzonych dowodów (art. 210 § 1 i 2 k.p.c.)¹⁴. W najszerszym kształcie zasada ustności występuje w procesie.

Wprowadzony do k.p.c. przepis art. 271¹ k.p.c., ustanawiający jako powszechny instrument (jeżeli sąd tak postanowi) możliwość składania przez świadków zeznań na piśmie, stanowi istotne odstępstwo od zasad bezpośredniości i ustności. Ocena ta wynika przede wszystkim z braku osobistej styczności składu orzekającego ze świadkiem składającym zeznania.

W doktrynie prezentowane jest stanowisko, że forma przeprowadzenia dowodu nie wpływa na zmianę liczby ogniw pomiędzy sądem a ustalaniem stanu faktycznego, co nie powoduje różnicy w zastosowaniu zasady bezpośredniości pomiędzy zeznaniami świadka składanymi w formie pisemnej a tymi składanymi ustnie¹⁵. Z tym poglądem nie można się zgodzić. Istotnie, w przypadku składania zeznań pisemnie pomiędzy myślami wyrażanymi przez świadka a sądem występuje tyle samo ogniw pośrednich, co w przypadku ustnej wypowiedzi, zaś różnica polega na nośniku tych informacji, którym jest zapis słowny albo mowa ludzka. Nie pozostaje to jednak bez wpływu na realizację zasady bezpośredniości w postępowaniu cywilnym. W postępowaniu cywilnym zwiększenie liczby ogniw przekazu treści dowodowej między badanym faktem a organem procesowym przeprowadzającym dowód zwiększa prawdopodobieństwo zniekształcenia tego przekazu, z tego zaś wynika wskazanie, że w celu uzyskania możliwie wiernego obrazu badanego zjawiska należy sięgać do źródeł najbliższych badanemu zjawisku i unikać pośredników zbędnych przy przekazywaniu tego obrazu¹⁶. Zagrożeniem, które wiąże się ze wzrostem liczby ogniw pomiędzy sądem a badanym faktem, jest możliwość zniekształcenia przekazu o tym fakcie, czego prawdopodobieństwo w takiej sytuacji rośnie. Podobnie jest w przypadku stosowania pisemnej formy zeznań świadków. Treść zawartego w nich przekazu jest bowiem znacząco uboższa niż w zeznaniach ustnych. Wiąże się to z faktem, że zeznania świadka stanowią „dowód częściowo kombinowany o złożonej strukturze pojęciowo-zmysłowej”¹⁷ i w związku z tym zeznania pisemne nie pozwalają na ocenę tego, w jaki sposób świadek zeznaje, obok tego, co zeznaje, gdyż sąd nie może poczynić obserwacji w tym zakresie. Stąd też zasadnie podnosi się, że „bezpośrednie

¹⁴ W. Broniewicz, A. Marciniak, I. Kunicki, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 83.

¹⁵ M. Homenda, *Pisemne zeznania świadka według nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 r. Uwagi w świetle zasad postępowania cywilnego*, „Polski Proces Cywilny” 2019, nr 3, s. 368–369.

¹⁶ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 329 za M. Skibińską, która adaptuje do postępowania cywilnego uwagi sformułowane na gruncie postępowania karnego: M. Skibińska, *Zasady postępowania cywilnego a postępowanie dowodowe*, [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021, s. 689.

¹⁷ Ł. Błaszczak, *Dowód z zeznań świadków*, [w:] *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, Warszawa 2015, s. 562.

przesłuchanie świadka na rozprawie umożliwia wyrobienie sobie poglądu przez sędziego, zadawanie pytań przez strony stanowi zaś czystą postać kontrykcyjności, emanację równości stron, bezpośredniości¹⁸. Na tej podstawie można stwierdzić, że omawiane rozwiązanie, dopuszczające możliwość składania przez świadków zeznań na piśmie, stanowi wyjątek od zasady bezpośredniości¹⁹, co należy ocenić krytycznie zwłaszcza w kontekście znacznego rozpowszechnienia tej formy zeznań, gdyż nie sprzyja to rzetelnemu ustaleniu prawdy w postępowaniu.

2. Ocena dowodu z zeznań świadka składanych na piśmie

Zeznania świadka składane na piśmie, jak każdy dowód w postępowaniu cywilnym, podlegają ocenie sądu. Zgodnie z art. 233 § 1 k.p.c. sąd ocenia wiarygodność i moc dowodów według własnego przekonania, na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału. Wskutek przeprowadzenia oceny dowodów dokonywane są przez sąd ustalenia faktów, będące następnie podstawą orzeczenia wydawanego przez sąd. W myśl dominującego poglądu doktryny ocena dowodów ma charakter następczy i jest dokonywana już po zebraniu materiału dowodowego. Sąd powinien w pierwszej kolejności oddzielić dowody uznane za wiarygodne, na których chce oprzeć swoje rozstrzygnięcie, od dowodów, którym odmawia wiarygodności. W dalszej kolejności sąd powinien ocenić moc dowodową poszczególnych dowodów, to jest przypisać stopień, w jakim dany dowód wpłynął na dokonanie przez sąd ustaleń faktycznych²⁰. Niezależnie od tego w doktrynie wypracowane zostały kryteria, którymi powinien kierować się sąd przy dokonywaniu oceny dowodów, zarówno o charakterze ogólnym, jak i o większym poziomie szczegółowości, odnoszone do poszczególnych dowodów. Obszerne rozważania w tym zakresie dotyczą oceny wiarygodności zeznań świadka. W stosunku do tej oceny formułowanych jest szereg szczegółowych kryteriów²¹. W tym zakresie analizy wymaga również specyfika zeznań świadka składanych na piśmie, która ma swoje przełożenie także na sposób, w jaki sąd powinien dokonywać oceny wiarygodności tych zeznań.

Pomiędzy zeznaniami składanymi w formie tradycyjnej, czyli ustnej, a tymi składanymi przez świadka na piśmie występują daleko idące różnice. Odmienności te wynikają przede wszystkim ze sposobu, w jaki sąd wchodzi w styczność ze świadkiem oraz składanymi przez niego zeznaniami. W przypadku ustnych zeznań dochodzi do bezpośredniego kontaktu składu orzekającego ze świadkiem, natomiast w przypadku zeznań pisemnych sąd ma do dyspozycji jedynie spisana

¹⁸ M.M. Cieśliński, *Dowód z zeznań świadka — nowe wyzwanie dla fachowych pełnomocników*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego...*, s. 54.

¹⁹ M. Skibińska, *op. cit.*, s. 704; tak też K. Górski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505*³⁹, red. T. Szancilo, Warszawa 2019, s. 986.

²⁰ M. Skibińska, *op. cit.*, s. 724–725.

²¹ *Ibidem*, s. 734–736.

treść wypowiedzi przygotowaną przez świadka. Prowadzi to do poważnych różnic w treści komunikacji zachodzącej pomiędzy świadkiem a sądem i stronami postępowania. Komunikaty wysyłane przez człowieka składają się bowiem zarówno z elementów werbalnych, jak i niewerbalnych, przy czym znaczenia elementów niewerbalnych nie należy bagatelizować, ponieważ niosą one ze sobą znaczną część komunikatu kierowanego przez osobę go nadającą. Na elementy te składają się takie czynniki jak ton i modulacja głosu, tempo wypowiedzi, gestykulacja, mimika, reakcje fizjologiczne czy postawa ciała²². Czynniki te pozostają w ścisłym związku z komunikatem przekazywanym za pomocą słów. Sygnały przekazywane w sposób niewerbalny mogą pokrywać się z sygnałami werbalnymi, niemniej taka zależność nie musi zachodzić w każdym wypadku. Przykładowo istotne z punktu widzenia prawdziwości zeznań świadka może być to, w jaki sposób reaguje on na zadawane mu pytania, czy ulega zdenerwowaniu bądź też jak długo zastanawia się nad udzieleniem odpowiedzi. To z kolei pozwala na skuteczniejszą ocenę prawdziwości zeznań składanych przez świadka.

Co więcej, atutem komunikacji bezpośredniej jest również możliwość właściwego ukierunkowania toku przesłuchania świadka w zależności od podawanych przez niego twierdzeń, które mogą zostać ujawnione dopiero w toku składania przez niego zeznań. Świadek zeznający na piśmie wraz z wezwaniem do złożenia zeznań otrzymuje jednocześnie wszystkie pytania od sądu i wszystkich stron postępowania, na które ma złożyć zeznania. W praktyce więc nie jest możliwe zastosowanie krzyżowych pytań weryfikujących prawdomówność świadka lub sprowokowania świadka do rozwinięcia jakiegoś wątku, by w konsekwencji na tej bazie zadać świadkowi pytanie, którego świadek się nie spodziewa, i ocenić jego spontaniczną reakcję, a tym samym — wiarygodność zeznań²³. Istotna jest także możliwość dostosowania komunikatu kierowanego przez pytających do poziomu zrozumienia go przez świadka, jak również możliwość doprecyzowania wypowiedzi świadka tak, by były one zrozumiałe. Świadcami w postępowaniu przed sądem mogą być osoby o różnym poziomie intelektualnym, stopniu wykształcenia czy posługujące się różnymi odmianami języka (na przykład dialektami, regionalizmami). Stąd też

²² Na czynniki niewerbalne wskazuje też M. Skibińska, *ibidem*, s. 741; zob. też R. Dubowski, [w:] Ocena skutków regulacji zawartej w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 3137), s. 9.

²³ Na brak elementu zaskoczenia i spontanicznej reakcji świadka wskazują również M. Dziurda, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1, red. T. Zembrzowski, Warszawa 2020, s. 634; M. Skibińska, *Dowód z zeznań świadka w świetle projektu ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 8.01.2019 roku*, [w:] *Postępowanie cywilne — wprowadzone i projektowane zmiany 2019*, red. G. Jędrejek, S. Kotas, F. Manikowski, Warszawa 2019, s. 127; K. Ziemiannin, *op. cit.*, s. 451–452; J. Mucha, *Pisemne zeznania świadka w kontekście dążenia sądu do ustalenia prawdy i postulatu szybkości postępowania cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, nr 3, s. 89; M.M. Cieśliński, *op. cit.*, s. 66.

w przypadku komunikacji odbywającej się w sposób bezpośredni, co ma miejsce w przypadku zeznań składanych ustnie, występuje możliwość dostosowania pytań sądu czy stron do osoby świadka na podstawie poczynionych obserwacji dotyczących poziomu zrozumienia przez niego tych pytań.

Z kolei w przypadku zeznań składanych przez świadka na piśmie wskazane elementy nie występują, gdyż sąd dysponuje jedynie sporządzonym przez świadka pismem zawierającym jego zeznania. Ocenie sądu mogą zatem podlegać wyłącznie elementy werbalne, to jest treść oraz styl zeznań²⁴. Niejako z założenia bezpośredni kontakt ze świadkiem jest wówczas wyłączony, co prowadzi do szeregu problemów dotyczących oceny wiarygodności tych zeznań.

W przypadku zeznań na piśmie strony są zobowiązane zawczasu przygotować pytania do świadka i z daleko idącej ostrożności procesowej, zdając sobie sprawę, że późniejsze uzupełniające przesłuchanie świadka będzie zależne wyłącznie od dyskrecjonalnej oceny sądu (art. 241 k.p.c.), przedstawiają kilkadziesiąt lub nawet kilkaset wielowariantowych pytań uwzględniających różnorakie warianty odpowiedzi świadka na pytania poprzednie. Wynika to również z chęci uniemożliwienia świadkowi sformułowania wypowiedzi nieprecyzyjnej poruszającej szereg wątków pobocznych, która nie zawiera zasadniczej odpowiedzi. Najczęściej musi to być cały szereg prostych jednoznacznych pytań, co i tak nie wyklucza wystąpienia odpowiedzi zdawkowych, wysoce lakonicznych. W żadnym stopniu zjawiska takie nie ułatwiają sądowi analizy zeznań, co więcej, konieczność odpowiadania na znaczną liczbę pytań stanowi również trudność dla samego świadka zobowiązanego do znacznego zaangażowania w trakcie sporu, którego nie jest stroną. Są to skutki wysoce niekorzystne dla sprawności przebiegu postępowania, co jest tym bardziej niepokojące, że omawiany przepis miał na celu przyspieszenie postępowania.

Innym problemem jest również ocena samodzielności udzielania przez świadka odpowiedzi na zadane mu pytania, co wiąże się z oceną, czy składane zeznania są prawdziwe. W przypadku zeznań składanych pisemnie sąd nie jest w stanie kontrolować zachowania świadka w trakcie odpowiadania na zadane mu pytania. Uwaga ta przede wszystkim dotyczy kontaktowania się świadków między sobą, jak również ze stroną postępowania. W praktyce, zwłaszcza w kontekście przepisu art. 242¹ k.p.c., który wprost nakłada na stronę wnioskującą o przesłuchanie świadka obowiązek dołożenia starań, aby świadek uczynił zadość temu wezwaniu, istnieje daleko idące ryzyko, że wskutek takich zachowań wartość dowodowa tak złożonych zeznań będzie znikoma. Nierzadko nie sposób bowiem zweryfikować, czy zeznania zostały sporządzone przez świadka w sposób samodzielny, czy też korzystał on z pomocy innych osób, w szczególności zaś pełnomocnika procesowego strony. Sąd nie dysponuje bowiem mechanizmem odpowiednim do tego celu²⁵.

²⁴ K. Ziemianin, *op. cit.*, s. 452.

²⁵ M. Dziurda, *Dowód z zeznań...*, s. 105; *idem*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, red. T. Zembruski, s. 634; J. Mucha, *op. cit.*, s. 88; M. Klonowski, *Kierunki zmian postępowania cywil-*

Istotnym zagadnieniem jest także zakres informacji, które świadek jest zobowiązany zamieścić w swoich zeznaniach, zwłaszcza w kontekście treści składanego przyrzeczenia. Ustawodawca nie przesądził bowiem, czy świadek ma zeznawać tylko to, co pamięta w danej chwili pisania zeznań, czy może posiłkować się notatkami, treścią e-maili, rejestrem połączeń telefonicznych itp. Niejednokrotnie świadek będzie wiedział, że dysponuje informacjami, których wprost nie pamięta, ale ma je gdzieś zapisane, więc w tym kontekście powstaje wątpliwość, czy ma on te dane odszukać i zawrzeć w swoim zeznaniu, czy też ma pisać tylko to, co aktualnie pamięta bez posiłkowania się notatkami. Wskutek tego w odniesieniu do zeznań pisemnych powstaje znacząca różnica wobec zeznań ustnych składanych przed sądem — dotychczas akcentowano, że świadek nie może odczytywać wcześniej spisanych zeznań ani posługiwać się pisemnymi notatkami sporządzonymi przez inne osoby, zaś korzystanie z własnych notatek dopuszczalne było jedynie za zgodą sądu²⁶. Należałoby przyjąć, że pogląd ten powinien zachować swoją aktualność także w stosunku do zeznań w formie pisemnej²⁷, jednak realnie oceniając rzeczywistość, takie podejście byłoby wysoce iluzoryczne. Wobec tego, oceniając dowód z zeznań świadka złożony w formie pisemnej, sąd powinien mieć na uwadze to, że podane w zeznaniach informacje mogą w istocie pochodzić z różnego rodzaju dokumentów i notatek będących w posiadaniu świadka, choć sąd nie dysponuje narzędziami pozwalającymi to zweryfikować.

Niejednokrotnie sprawdzenie przez sąd, w jaki sposób świadek sporządził swoje zeznania, nie będzie możliwe na podstawie samego zapisu odpowiedzi na zadane pytania. Oczywiście to do sądu należy decyzja o tym, w jakiej formie świadek będzie składał zeznania — ustnie czy na piśmie lub ewentualnie zdalnie z zastosowaniem urządzeń do porozumiewania się na odległość — jak również o tym, czy dopuszcza dowód z przesłuchania tego świadka i jakie pytania do niego ostatecznie trafiają. Nie eliminuje to jednak poważnej wątpliwości co do praktycznego sensu korzystania z pisemnej formy zeznań świadka, skoro z formą tą wiąże się tak daleko idące trudności i wątpliwości co do wiarygodności takich zeznań, które to wątpliwości nie występują w przypadku zeznań składanych ustnie.

Ze wskazanych względów wiarygodność zeznań złożonych w formie pisemnej jest niewielka²⁸. Wprawdzie ocena dowodu przeprowadzana jest w sposób

nego w projekcie Ministra Sprawiedliwości ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 27.11.2017 roku — podstawowe założenia, przegląd proponowanych rozwiązań oraz ich ocena, „Polski Proces Cywilny” 2018, nr 2, s. 196; A. Cudak, *op. cit.*, s. 345; M.M. Cieśliński, *op. cit.*, s. 65; R. Dubowski, *op. cit.*, s. 9.

²⁶ A. Cudak, *op. cit.*, s. 342.

²⁷ Por. M.M. Cieśliński, *op. cit.*, s. 66–67.

²⁸ M. Sieńko, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Art. 1-477¹⁶*, red. M. Małowska, Warszawa 2021, s. 955; K. Knoppek, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz, t. 1. Artykuły 1-366*, red. K. Knoppek, Warszawa 2021, s. 1217; odmiennie M. Homenda, który twierdzi, że „nie można apriorycznie oceniać pisemnych zeznań świadka jako mniej wiarygod-

następczy, niemniej jednak wskazane czynniki sprawiają, że sąd nie ma środków pozwalających na zweryfikowanie wiarygodności zeznań pisemnych. Ocena tych zeznań przez sąd będzie zatem dalece utrudniona. Co więcej, w konsekwencji tego niemożność dokonania prawidłowej oceny dowodu z zeznań świadka na piśmie może mieć negatywne przełożenie także na ocenę innych dowodów w sprawie, jak również na zachowanie zasady swobodnej oceny dowodów²⁹.

3. Przesłanki stosowania pisemnej formy zeznań świadka

W świetle przedstawionych zastrzeżeń dotyczących wiarygodności zeznań pisemnych wątpliwe wydają się przesłanki, od których spełnienia zależy przeprowadzenie dowodu z zeznań świadka na piśmie, a nie w tradycyjnej formie ustnej. Odpowiedzi na to pytanie nie daje art. 271¹ k.p.c., gdyż stanowi on jedynie, że świadek składa zeznania na piśmie, jeżeli sąd tak postanowi. Z brzmienia tego przepisu można wnioskować, że decyzję w tym względzie podejmuje samodzielnie sąd, nie jest wymagany od strony żaden wniosek o przeprowadzenie zeznań świadka w tej formie, a ewentualne wnioski stron pozostają dla sądu niewiążące³⁰. Nie zostały przewidziane również żadne ograniczenia w stosunku do możliwości przeprowadzania dowodu z zeznań świadka na piśmie w zależności od rodzaju sprawy, w której przeprowadzane jest postępowanie dowodowe, przymiotu świadków ani okoliczności³¹. Kodeks nie stanowi w tym przepisie, że omawiana instytucja ma charakter subsydiarny w stosunku do zeznań w formie ustnej. Niemniej jednak względem zeznań składanych na piśmie wysuwane są poważne zastrzeżenia dotyczące ich mocy dowodowej i wiarygodności oraz podnoszone jest, że taka forma zeznań stanowi istotne odstępstwo od zasady bezpośredniości³². Wyznaczenia wymagają zatem granice kompetencji sądu do żądania złożenia zeznań na piśmie³³. Stąd też należy przychylić się do stanowiska, że z instytucji uregulowanej w art. 271¹ k.p.c. należy korzystać w ograniczonym zakresie, gdy można zakładać, że złożenie zeznań w formie pisemnej nie będzie miało wpływu na ocenę wiarygodności i mocy dowodowej zeznań świadka³⁴. Uwzględnienia

nych lub mających mniejszą moc dowodową”, M. Homenda, *op. cit.*, s. 374, podobnie B. Karolczyk, [w:] *Postępowanie cywilne po nowelizacji. Komentarz dla pełnomocników procesowych i sędziów*, red. B. Karolczyk, Warszawa 2020, s. 302, który twierdzi, że „nie ma podstawy do tego, aby *a limine* odmówić mocy dowodowej lub wiarygodności pisemnym zeznaniom świadka, w których przygotowanie był zaangażowany pełnomocnik”.

²⁹ M. Skibińska, *Dowód z zeznań świadka...*, s. 127.

³⁰ M. Dziurda, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, red. T. Zembrzusi, s. 642; P. Dzienis, *Pisemna forma dowodu z zeznań świadka w świetle wykładni art. 271¹ k.p.c. i jej zastosowanie nie tylko w czasie stanu epidemii*, „Polski Proces Cywilny” 2020, nr 4, s. 694.

³¹ P. Dzienis, *op. cit.*, s. 694.

³² K. Górski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, red. T. Szanciło, s. 986.

³³ *Ibidem*.

³⁴ M. Dziurda, *Dowód z zeznań...*, s. 110; odmiennie B. Karolczyk, *op. cit.*, s. 299.

wymagają również doświadczenia nabyte w trakcie pandemii wirusa SARS-CoV-2, w związku z którą zalecane było powstrzymywanie się od bezpośrednich kontaktów międzyludzkich w celu zmniejszenia ryzyka zakażenia i ograniczenia zasięgu epidemii. Pomimo to sądy były zobligowane w dalszym ciągu do orzekania i nierzadko z uwagi na braki w infrastrukturze technicznej, umożliwiającej przeprowadzenie posiedzeń w sposób zdalny, decydowały o odebraniu zeznań od świadków w formie pisemnej. Należy ocenić, że wprowadzenie stanu epidemii jest uzasadnieniem dla korzystania przez sąd z omawianej instytucji, jeżeli bez jej wykorzystania przeprowadzenie postępowania byłoby wówczas niemożliwe lub dalece utrudnione. Dlatego nie można wyprowadzać z tego wniosku, że wystąpienie tego stanu jest wyłączną przesłanką dla upoważnienia sądu do skorzystania z pisemnej formy zeznań świadka. Sąd powinien bowiem uwzględniać całokształt zasad postępowania dowodowego. Przykładowo zatem za nieuzasadnione należy uznać skorzystanie z możliwości odebrania od świadka zeznań w formie pisemnej, gdy istnieje realna możliwość przesłuchania go w ramach osobistego stawienia przed sądem bądź też za pośrednictwem środków komunikacji zdalnej. Sąd powinien kierować się regułą, że podstawową formą zeznań świadka są zeznania ustne, z kolei zeznania pisemne powinny mieć charakter wyjątkowy³⁵. Zeznania pisemne mogą zostać odebrane od świadków, którzy nie mogą stawić się przed sądem, zaś przesłuchanie przez sąd wezwany lub sędziego wyznaczonego bardzo opóźniłoby bieg postępowania, prowadziłyby do wzrostu kosztów czy też stanowiłyby dla świadka nadmierną uciążliwość³⁶. Do tego należy dodać, że przy podjęciu decyzji o wykorzystaniu formy pisemnej do odebrania zeznań od świadka sąd powinien zważyć, jak dalece doprowadzi to do naruszenia zasady bezpośredniości postępowania i na ile utrudni to właściwą ocenę tych zeznań. Sąd powinien mieć w tym zakresie na uwadze również konstytucyjny i konwencyjny standard prawa do sądu, który nie powinien podlegać uszczupleniu w wyniku stosowania pisemnej formy zeznań świadka. W obliczu wad związanych z wiarygodnością zeznań składanych na piśmie i samodzielności ich sporządzenia wyrażane są postulaty, by formę tę stosować głównie w celu sprawdzenia, czy świadek dysponuje informacjami przydatnymi dla sprawy i w związku z tym czy jego przesłuchanie na rozprawie jest uzasadnione³⁷. Z kolei świadkowie, których zeznania są bardzo istotne dla wyjaśnienia okoliczności faktycznych sprawy, powinni być co do zasady przesłuchiwać ustnie³⁸.

³⁵ K. Knoppek, *op. cit.*, s. 1218; A. Cudak, *op. cit.*, s. 345; K. Flaga-Gieruszyńska, *Osobowe środki...*, s. 246.

³⁶ K. Knoppek, *op. cit.*, s. 1218.

³⁷ M. Sieńko, *op. cit.*, s. 955.

³⁸ A. Cudak, *op. cit.*, s. 345.

4. Gwarancje ochrony praw stron postępowania

Wskutek zastosowania pisemnej formy zeznań świadka nie może również zostać naruszona zasada kontrydiktoryjności postępowania cywilnego, dająca stronom możliwość czynnego kształtowania jego przebiegu. Tym bardziej niezadowalające jest to, że art. 271¹ k.p.c. jest niezwykle lakoniczny i nie przewiduje w tym zakresie żadnych regulacji. Stąd też wypracowania wymagają metody takiego przeprowadzenia omawianego dowodu, aby stronom nie została w ten sposób odebrana możliwość uczestnictwa w postępowaniu. Brak jest bowiem gwarancji uprawnień strony przeciwnej do tej, która zgłosiła świadka i zazwyczaj ma z nim kontakt poza sądem³⁹.

W pierwszej kolejności wśród środków służących osiągnięciu tego celu należy wskazać możliwość zadawania pytań przez strony⁴⁰. Zazwyczaj pytania te będą sformułowane w sposób szczegółowy, wręcz drobiazgowy⁴¹, aby uniemożliwić świadkowi udzielenie odpowiedzi wymijającej. Wynika to z tego, że przeprowadzenie dowodu z zeznań świadka w formie pisemnej powinno zostać poprzedzone umożliwieniem złożenia przez stronę pytań do świadka. Pytania te podlegają kontroli sądu w trybie art. 155 k.p.c.

Dalszym problemem w ramach składania przez świadka zeznań na piśmie jest sposób zapoznania stron ze złożonymi wypowiedziami świadka. W tym zakresie w literaturze pojawiają się różne koncepcje. Z jednej strony wskazuje się, że strony powinny zapoznać się z zeznaniami we własnym zakresie w aktach, zaś sąd powinien poinformować je o fakcie złożenia zeznań pisemnie, najlepiej przed rozprawą, aby strony mogły zapoznać się z wynikami tego dowodu, przygotować swoje stanowisko procesowe i przedstawić je na rozprawie⁴². Z drugiej strony wskazuje się, że zeznania mogą zostać odczytane podczas rozprawy lub ich odpis może zostać doręczony stronom⁴³. Wydaje się, że z perspektywy ochrony możliwości zapewnienia stronom udziału w toczącym się postępowaniu najwłaściwsze jest odczytanie zeznań świadka na rozprawie lub ich doręczenie. Niejednokrotnie strona może zamieszkiwać w miejscu znacznie oddalonym od sądu i wówczas każdorazowe zapoznanie się z zeznaniami złożonymi przez świadków, zamieszczonymi w aktach sprawy stanowiłoby dla strony znaczące utrudnienie, zwłaszcza że wybór pisemnej formy zeznań zależy wyłącznie od decyzji sądu. Oczywiście doręczenie odpisów pisemnych zeznań świadka będzie stanowić dla sądu znaczny ciężar organizacyjny, lecz strony nie mogą ponosić negatywnych konsekwencji decyzji sądu, na którą nie mają realnego wpływu.

³⁹ M.M. Cieśliński, *op. cit.*, s. 68.

⁴⁰ K. Górski, *op. cit.*, s. 987; M. Homenda, *op. cit.*, s. 371.

⁴¹ Zob. K. Knoppek, *op. cit.*, s. 1218.

⁴² K. Górski, *op. cit.*, s. 988.

⁴³ M. Sienko, *op. cit.*, s. 954.

W kontekście zarzutów stawianych pisemnej formie zeznań świadka istotne znaczenie ma również to, że sąd może zarządzić powtórzenie lub uzupełnienie postępowania dowodowego na podstawie art. 241 k.p.c. W szczególności dotyczy to przypadku, gdy sąd uznaje zeznania świadka za mało wiarygodne — wówczas może, a nawet powinien powtórzyć ten dowód ustnie⁴⁴. Co jednak istotne, wniosek strony o ustne powtórzenie zeznań świadka złożonych pierwotnie na piśmie nie jest dla sądu wiążący⁴⁵. Dwukrotne przesłuchanie świadka — po raz pierwszy w formie pisemnej, a następnie w formie ustnej — stosowane jest w postępowaniach arbitrażowych, co w praktyce przynosi pozytywne rezultaty pozwalające na wyselekcjonowanie świadków posiadających istotne dla sprawy informacje oraz na większe przygotowanie stron do przesłuchania świadka w formie ustnej⁴⁶. Istnieje zatem ryzyko naruszenia praw stron postępowania z uwagi na to, że sąd nie miał możliwości kontrolowania zachowań świadka w czasie składania odpowiedzi na zadane mu pytania. Stąd też krytycznie należy ocenić brak związania sądu wnioskiem strony o ustne przesłuchanie świadka. Możliwe jest również konfrontowanie świadków, których zeznania przeczą sobie wzajemnie, na podstawie art. 272 k.p.c.⁴⁷

Podsumowanie

Wprowadzona do kodeksu postępowania cywilnego instytucja zeznań świadka na piśmie zasługuje w wielu punktach na ocenę krytyczną. Nie chodzi przy tym o samo stworzenie możliwości przeprowadzenia dowodu z zeznań świadka w formie pisemnej, ponieważ nie można wykluczyć, że w konkretnym przypadku pozytywnie wpłynie ona na czas trwania postępowania, a jednocześnie nie naruszy zasad rządzących postępowaniem cywilnym. Negatywna ocena regulacji art. 271¹ k.p.c. wynika przede wszystkim z lakoniczności tego przepisu. Pisemne przeprowadzenie dowodu z zeznań świadka niejako z założenia ogranicza realizację zasady bezpośredniości, gdyż sąd nie wchodzi w osobistą styczność ze świadkiem, a komunikat przekazywany przez osobę składającą zeznania jest uboższy o elementy niewerbalne. W sposób nieuchronny wpływa to na sposób oceny takiego dowodu przez sąd, która jest w znacznym stopniu utrudniona. Wynika to w głównej mierze z tego, że sąd nie jest w stanie sprawdzić reakcji świadka na zadawane pytania, sposobu wypowiedzania się przez niego oraz samodzielności składanych zeznań. Powoduje to, że w wielu przypadkach takim zeznaniom zostanie odmówiona wiarygodność, a dowód ten będzie nieprzydatny dla postępowania. Krytyczna ocena omawianej regulacji wiąże się również

⁴⁴ M. Dziurda, *Dowód z zeznań...*, s. 110; M. Sieńko, *op. cit.*, s. 955; K. Górski, *op. cit.*, s. 988.

⁴⁵ M. Dziurda, *Dowód z zeznań...*, s. 110.

⁴⁶ *Idem*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, red. T. Zembruski, s. 635.

⁴⁷ *Idem*, *Dowód z zeznań...*, s. 109.

z brakiem określenia przez ustawodawcę przesłanek, od których wystąpienia uzależniona jest możliwość skorzystania przez sąd z instytucji zeznań świadka na piśmie. Wskutek tego instytucja ta może być w praktyce nadużywana, co może prowadzić do niekorzystnych skutków z punktu widzenia dochodzenia do prawdy w postępowaniu. Dlatego też istotne jest zachowywanie minimalnych standardów w ramach przeprowadzania tego dowodu, które pozwolą zmniejszyć zagrożenie dla rzetelności postępowania. Środki te jednak nie są wystarczające, by wyeliminować niebezpieczeństwa związane z nadmiernym stosowaniem zeznań świadka na piśmie. Stąd też należy postulować, by sądy korzystały z zeznań świadków na piśmie w sposób wstrzemięźliwy.

Bibliografia

Akty normatywne

- Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady nr 861/2007 z 11 lipca 2007 roku ustanawiające europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń (Dz.Urz. UE L 199 s. 1 ze zm.).
 Ustawa z dnia 4 lipca 2019 roku o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2019 roku, poz. 1469).
 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 roku, poz. 1805).

Literatura i orzecznictwo

- Błaszczak Ł., *Dowód z zeznań świadków*, [w:] *Dowody i postępowanie dowodowe w sprawach cywilnych*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, Warszawa 2015.
 Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2020.
 Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971.
 Cieśliński M.M., *Dowód z zeznań świadka — nowe wyzwanie dla fachowych pełnomocników*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska, Warszawa 2021.
 Dubowski R., [w:] *Ocena skutków regulacji zawartej w rządowym projekcie ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw* (druk nr 3137).
 Dzienis P., *Pisemna forma dowodu z zeznań świadka w świetle wykładni art. 271¹ k.p.c. i jej zastosowanie nie tylko w czasie stanu epidemii*, „Polski Proces Cywilny” 2020, nr 4.
 Dziurda M., *Dowód z zeznań świadka na piśmie*, „Palestra” 2019, nr 11–12.
 Flaga-Gieruszyńska K., *Osobowe środki dowodowe w zmianie Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Praktyka wobec nowelizacji postępowania cywilnego. Konsekwencje zmian*, red. M. Dziurda, T. Zembruski, Warszawa 2021.
 Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2019.
 Homenda M., *Pisemne zeznanie świadka według nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 4.07.2019 roku. Uwagi w świetle zasad postępowania cywilnego*, „Polski Proces Cywilny” 2019, nr 3.
 Klonowski M., *Kierunki zmian postępowania cywilnego w projekcie Ministra Sprawiedliwości ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 27.11.2017 roku — podstawowe założenia, przegląd proponowanych rozwiązań oraz ich ocena*, „Polski Proces Cywilny” 2018, nr 2.

- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1A. *Komentarz. Art. 1–424¹²*, red. A. Góra-Błaszczkowska, Warszawa 2020.
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz. Art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. *Art. 1–477¹⁶*, red. M. Manowska, Warszawa 2021.
- Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1, red. T. Zembruński, Warszawa 2020.
- Mucha J., *Pisemne zeznania świadka w kontekście dążenia sądu do ustalenia prawdy i postulatu szybkości postępowania cywilnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2020, nr 3.
- Postępowanie cywilne po nowelizacji. Komentarz dla pełnomocników procesowych i sędziów*, red. B. Karolczyk, Warszawa 2020.
- Skibińska M., *Dowód z zeznań świadka w świetle projektu ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw z 8.01.2019 roku*, [w:] *Postępowanie cywilne — wprowadzone i projektowane zmiany 2019*, red. G. Jędrejek, S. Kotas, F. Manikowski, Warszawa 2019.
- Skibińska M., *Zasady postępowania cywilnego a postępowanie dowodowe*, [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, Warszawa 2021.
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy — Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw; Druk nr 3137; <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/166CCC44490F3965C1258384003CD40A/%24File/3137-uzas.pdf>.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 5 maja 2017 roku, sygn. I ACa 1427/16, Legalis.
- Ziemianin K., *Pisemne zeznania świadka*, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. M. Białecki, S. Kotas-Turoboyska, F. Manikowski, E. Szczepanowska, Warszawa 2021.